

ÀLBUMS IL·LUSTRATS FEMINISTES
PER A L'EDUCACIÓ PRIMÀRIA

TREBALL FINAL DE GRAU

SORAYA GONZÀLEZ JIMENEZ

CARME MOLET

FACULTAT D'EDUCACIÓ, PSICOLOGIA I TREBALL SOCIAL
UNIVERSITAT DE LLEIDA

17/06/2020

*«Para millones de mujeres [el feminismo] ha sido una conmoción
intransferible desde la propia biografía y circunstancias,
y para la humanidad, la más grande contribución
colectiva de las mujeres. Removió conciencias,
replanteó individualidades y revolucionó, sobre todo en ellas,
una manera de estar en el mundo.»*

-Viviana Erazo

AGRAÏMENTS

Al professorat, que durant aquests quatre anys ha participat en la meva formació.

A les companyes i amistats, amb les quals he compartit i intercanviat coneixement.

A la família, que en tot moment m'ha recolzat.

A totes les persones que lluiten cada dia per combatre injustícies, en especial el masclisme. I a totes aquelles que amb les seves experiències i reflexions han fet possible dur a terme aquest treball.

I per últim i no per això menys important, a la Carme, qui m'ha assessorat i guiat quan ho he necessitat.

Títol:	Àlbums il·lustrats feministes per a l'educació primària
Paraules clau:	Arts, feminismes, il·lustració, àlbums il·lustrats, educació, coeducació.
Resum:	Àlbums il·lustrats feministes és un treball centrat en feminismes i com aquests poden formar part en la comunitat educativa. Consta d'un marc teòric relacionat amb els feminismes i els àlbums il·lustrats i una segona part empírica que consta de la recerca d'alguns àlbums il·lustrats feministes publicats a Espanya, i de com aquests promouen un discurs feminista. Estudiant-ho a través d'un quadre de classificació segons els coneixements teòrics. I finalment de l'anàlisi en profunditat de tres àlbums il·lustrats. Tot això per conèixer la intenció educativa quant a feminismes amb la finalitat de promoure la coeducació.

Title:	Feminist illustrated albums for primary education
Key words:	Arts. feminisms, illustration, illustrated albums, education, coeducation.
Abstract	Feminist illustrated albums is a paper focused on feminism, as they can be a part of the educational community. It consists of a theoretical part related to feminism and illustrated albums, and an empirical part which it is a research of some feminist illustrated albums published in Spain. Moreover, this second part explains how they can promote a feminist discourse through studying its classification according to its theoretical knowledge. Lastly, there is a deep analysis of three illustrated albums. Hence, all this whole investigation has been conducted to identify a feminist intention education in order to promote coeducation.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ.....	8
1. Objectius. Preguntes o Hipòtesi.....	8
2. Metodologia.....	8
3. Proposta d'investigació.....	9
1. Marc Conceptual.....	10
I. Feminismes.....	10
I.I. Què és el feminisme?.....	10
I.I.I. La primera onada.....	11
I.I.II. La segona onada.....	11
I.I.III. La tercera onada.....	12
I.II. Teories feministes.....	12
I.II.I. Feminisme liberal.....	12
I.II.II. Feminisme radical.....	13
I.II.III. Feminismes de la diferència i de la igualtat.....	14
I.II.IV. Feminisme institucional.....	17
I.II.V. Ciberfeminisme.....	17
I.II.VI. Ecofeminisme.....	18
I.II.VII. Feminismes post-estructuralistes.....	19
I.II.VIII. Teories <i>queer</i>	21
I.II.IX. La interseccionalitat.....	23
I.II.X. Els estudis de masculinitats.....	24
I.III. Un repàs per la història feminista espanyola.....	24
II. L'àlbum il·lustrat.....	29
II.I. La lectura de l'àlbum.....	30
II.II. Intenció educativa de l'àlbum il·lustrat.....	31
II.III. Els àlbums il·lustrats feministes.....	32

2. Part pràctica.....	34
I. Àlbums il·lustrats infantils i juvenils:.....	34
I.I. Classificació de la temàtica principal dels llibres que apareixen en el quadre anterior, segons si:.....	46
I.II. Anàlisi dels llibres escollits:.....	48
<i>I.II.I. La princesa vestida con una bolsa de papel.....</i>	<i>48</i>
<i>I.II.II. Las bodas reales.....</i>	<i>50</i>
<i>I.II.III. La cenicienta que no queria comer perdices.....</i>	<i>52</i>
CONCLUSIONS.....	55
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES.....	57

INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ

Aquest projecte sorgeix perquè com a dona sempre m'ha interessat el tema dels feminismes però fins ara no m'havia vist amb l'oportunitat d'endinsar-m'hi. He decidit fer-ho a través de les arts perquè formen una part important en la meua vida i vaig pensar que seria molt enriquidor treballar-ho des d'aquest vessant. Després de reunir-me amb la tutora per acotar el tema vam decidir que seria una bona idea encarar el projecte cap a la il·lustració aprofundint en la de caràcter infantil i juvenil i investigar quins àlbums il·lustrats feministes hi ha publicats per aquest públic.

Des de sempre el “paper” de la dona en la societat s'ha vist reflectit per sota del de l'home. És cert que s'hi està treballant, però encara queda molt per fer. Així doncs, com a futura docent, crec que l'educació és molt potent i ens permet canviar formes de vida i de mirada, a ser més crítics i a reflexionar.

Aquest projecte connecta amb mi totalment, ja que des de petita he vist com la dona sempre ha estat etiquetada en diferents aspectes, dins i fora de l'aula, però no va ser fins l'adolescència que vaig ser-ne conscient. Parlant amb amigues i explicant anècdotes veia que no era l'única que se n'havia adonat i en aquell moment ens costava entendre-ho. Al pas del temps i sobretot en aquests quatre anys de formació he vist que hi ha una mancança en l'educació quant a perspectives feministes. Per tant m'he vist amb la necessitat d'investigar i analitzar per poder aprendre i poder ensenyar des de l'equitat i la igualtat d'oportunitats, sense etiquetes. Per poder evitar, des de l'educació, comportaments d'agressions masclistes en un futur.

1. Objectius. Preguntes o Hipòtesis

- Explorar les publicacions d'àlbums il·lustrats infantils-juvenils de teories feministes.
- Analitzar alguns àlbums il·lustrats feministes d'interès educatiu.
- Promoure una educació feminista a través de la il·lustració i els àlbums il·lustrats

2. Metodologia

La metodologia tindrà dues parts, el marc conceptual i el treball empíric. El primer estarà compost per la recerca de diferents àmbits; què són els feminismes i les

diferents teories, un breu recorregut per la història feminista a Espanya, que són els àlbums il·lustrats i com aquests s'enllacen amb els feminismes.

La segona part constarà d'un recull d'àlbums il·lustrats feministes a Espanya, una classificació segons la seva aproximació als feminismes depenen de la temàtica de cadascun d'ells i finalment una anàlisi de tres dels llibres escollits. A partir d'aquestes propostes s'obtidran les conclusions que donaran fi al treball.

També constarà de referències bibliogràfiques.

3. Proposta d'investigació

- Cercar àlbums il·lustrats feministes editats en català i/o castellà que puguin ser d'interès per la coeducació.
- Investigar quines teories o plantejaments feministes trobem en alguns àlbums il·lustrats feministes i de quina manera aquestes teories ajuden a significar-los.
- Implicació educativa d'aquesta recerca.

1. Marc Conceptual

Aquest Marc conceptual consta de dues parts, una part que versa sobre Feminismes i una segona part que parla dels àlbums il·lustrats.

I. Feminismes

Per tal de desenvolupar una part d'aquest apartat, s'ha partit de les explicacions de Elena Hernández Corrochano; Pura Fernández Rodríguez; Ana de Miguel Álvarez; Rosa María Capel Martínez (2012-2015), en *Historia crítica del Feminismo español*¹.

I.I. Què és el feminisme?

És un moviment social i polític que neix als voltants del s. XVIII, on aleshores encara el concepte no s'havia adoptat com a tal i es parla de proto-feminismes. Apareix quan les dones es consciencien i es veuen com a col·lectiu (d'aquí moviment social) que ha estat i està essent oprimat per la societat i tot el que aquesta discriminació comporta. Amb la necessitat de lluitar pels seus drets amb les transformacions necessàries per no continuar veient-se sotmeses, dominades i explotades pel patriarcat² esdevenint així una societat més justa i respectuosa (d'aquí moviment polític) (Victòria Sau, 2001).

Tot i això, a mesura que s'ha anat avançant el feminisme no es veu com únic, amb un únic patró a seguir, sinó que hi ha diferents corrents feministes relacionats amb moltes variables d'exclusió com són el gènere, el sexe, l'orientació sexual, la cultura, l'ètnia, la política, la ideologia, l'ètica, la mateixa societat... Per tant, no parlarem de feminisme sinó de feminismes, ja que en el moviment feminista ens hi hem de veure totes identificades per poder aconseguir objectius reals.

¹ *Historia crítica del Feminismo español* de la UNED, és una sèrie de vídeos dividida en 5 capítols, editats del 2012 al 2015:

- Las pioneras. 2012
- El Feminismo en la Segunda República. 2013
- Construyendo la teoría feminista. 2014
- Feminismo, saber y legalidad política. 2014
- La Antropología Feminista. 2015

² Patriarcat: forma d'organització politico-social que preval als homes i no permet que les dones puguin decidir pel que fa a les seves vides.

Fent un petit pas per la història dels feminismes, cal destacar tres parts ben diferenciades tal com Nuria Varela 2008, ens explica en cada una d'elles:

I.I.I. La primera onada

S'inicia al segle XVIII on es constaten les primeres dones lluitant juntes pels mateixos objectius. Aquesta lluita es veu influenciada pels fets històrics de l'època com van ser la Revolució Industrial que va provocar grans canvis en la forma de treballar. I la Revolució Francesa on els parisencs es van reivindicar i van lluitar per abolir l'aristocràcia i així aconseguir els drets que demanaven en forma de República³. Els seus principis eren "llibertat, igualtat i fraternitat" però curiosament aquests drets anaven destinats únicament als homes. Darrere d'aquesta igualtat universal s'amagava la gran contradicció, on les dones un cop més quedaven al marge. Dues de les dones feministes amb més rellevància van ser Olympe de Gouges i Mary Wollstonecraft.

Tot i això no van aconseguir els drets que es demanava, ja que l'ordre establert s'hi va oposar. Fins i tot es va instaurar el Codi Napoleó, qual conjunt de lleis va prendre encara més drets a les dones dels que anteriorment tenien. (Nuria Verela,2008)

I.I.II. La segona onada

Arran de la primera onada sorgeix la segona, la del sufragisme, que va tindre lloc durant el s.XIX . Les dones s'uneixen un cop més, en aquest cas per una lluita sufragista, ja que demanaven el seu dret a votar però també el dret:

- A accedir a estudis superiors.
- A exercir a totes les professions.
- A compartir la pàtria protestat⁴ dels seus fills.
- A decidir sobre els seus diners i béns.
- A guanyar el mateix que un home al mateix treball.

A Anglaterra es dret a vot es va aprovar 1917 a Estats Units a 1920 i a Espanya el 1931. El primer cop que es va votar a Catalunya va ser al 1945.

³ República: 1 *lf*. [LC] [PO] Forma de govern en què el cap d'estat té caràcter electiu i no hereditari. (DIEC)

⁴ Obligació i dret de la mare i el pare a cuidar els seus fills.

Però a banda del dret a vot el sufragisme va aportar tres grans trets així com són les paraules sororitat (solidaritat entre les dones) i les formes de lluita pacífiques. (Nuria Varela, Antonia Santolaya 2019).

En aquesta onada va tindre important rellevància una nova teoria política: el Marxisme, que explicat a grans trets aquest s'assembla al feminisme d'alguna manera, ja que ambdós estan d'acord en el fet que hi ha unes persones que dominen i a conseqüència altres que són dominades. La diferència és que el marxisme no té l'explicació al perquè les dones són dominades, en canvi el feminisme sí, on el culpable té nom i és el patriarcat (Duarte Cruz, J. M. y García-Horta, J. B., 2016).

I.I.III. La tercera onada

Aquesta va sorgir gràcies a Simone de Beauvoir (1908-1986 França) la qual va marcar un punt d'inflexió molt gran. Ella va estudiar filosofia i en acabar va reflexionar sobre ella mateixa com a dona. Això la va portar a escriure "El segon sexe" que parla de com la societat crea a les dones en funció de les necessitats dels que dominen, els homes. D'aquí neix la famosa frase: " *No es neix dona, se'n fa*". A partir d'aquí s'inicia la tercera onada. Això juntament amb la Segona Guerra Mundial on les dones van ocupar els llocs de treball dels seus homes que partien a la guerra, però que al retorn d'aquests, tornaven a ser "mestresses de casa". Betty Friedan a partir de la seva experiència i de la seva observació, va escriure sobre la insatisfacció de les dones vers les seves vides pels rols que ocupaven en aquestes. El llibre s'anomenà "*La mística de la feminitat*" i va tindre molt èxit, ja que les lectores s'hi sentien identificades. Friedan va conscienciar les dones de no deixar enrere el que les sufragistes van aconseguir i continuar amb la lluita pels drets, i sobretot no viure pel que la societat deia que havien de viure sinó per elles mateixes. Betty Friedan (1963) té una frase molt encertada per entendre millor el que volia transmetre la qual diu que no s'ha d'ignorar la veu interior que ens fa saber que es vol alguna cosa més que el marit, els fills o la mateixa casa (Celia Amorós i Ana de Miguel, 2005).

I.II. Teories feministes

I.II.I. Feminisme liberal

El feminisme liberal apareix amb l'anomenada anteriorment Betty Friedan i la NOW (National Organization for Women), una de les organitzacions feministes més importants d'EEUU, on ella mateixa en va ser cofundadora i la teoria parteix del seu

estudi tot i no ser filòsofa sinó que va formar-se en psicologia social. (Ana de Miguel i Celia Amorós, 2005)

Aquest tipus de feminisme ofereix rendiments teòrics i pràctics això vol dir que existeix un conjunt de processos reflexius que ofereixen objectius amb finalitats polítiques.

La seva teoria diu que aquell que posa èmfasi a la subordinació de les dones enfonsa les seves arrels en una sèrie de restriccions legals que impedeixen l'entrada a l'èxit de dones en l'espai públic. I parla de la desigualtat més que de l'opressió perquè estar oprimida significa que estàs sotmesa i és diferent que dir que no tens les mateixes oportunitats. És un tipus de feminisme que es dirigeix principalment a un col·lectiu de dones blanques, heterosexuales, de classe mitjana i que es centra justament en la igualtat econòmica i civil. Hi ha una empatia amb els homes i no s'hi crea cap mena d'odi, ja que aquest moviment vetlla per la defensa de la família i la no destrucció d'aquesta. Així doncs no s'endinsa en altres temes més "conflictius". Això no obstant, l'autora se n'adona d'alguns errors i els modifica per al seu següent llibre "*La segunda fase*". (Ángeles J. Perona, 2005) (Encarna Bodelón, 1998)

Cal dir però que, observat des de la perspectiva històrica, és a dir des de l'actualitat, es tracta d'un feminisme inicial i que potser per això ara es veu menys inclusiu.

En resum l'objectiu del feminisme liberal en aquell moment va ser desenvolupar una vida laboral compatible amb la vida familiar.

I.II.II. Feminisme radical

El feminisme radical s'oposava al feminisme liberal, va deixar de banda "*La mística de la feminitat*", i va prendre el protagonisme als anys seixanta i setanta canviant, radicalment, les formes de pensar el feminisme i, fins i tot, algunes formes de vida.

Vist que l'ordre establert del moment, anys seixanta i setanta, continuava amb el sexisme, el racisme i l'imperialisme es van crear grups socials i polítics que hi anaven en contra, en concret la Nova Esquerra (Ana de Miguel, 2000). Però tot i això les dones no deixaven de tindre el rol de sempre, ja que eren els homes qui prenen les decisions. De tal manera que les feministes de l'època que es van adonar que el sistema patriarcal s'estava mantenint igual i no s'observaven canvis, van originar el Moviment d'Alliberació de la Dona. Aquest moviment va ser la primera decisió

política feminista amb una forma autònoma d'organitzar-se, és a dir, es mantenia al marge dels partits d'esquerra regits pels homes. Van ser elles les que van representar el **feminisme radical**, això no obstant, dins d'aquest moviment, hi havia dos grups: les "polítiques" que creien que l'opressió venia derivada pel capitalisme, i consideraven el feminisme com a una "peça" més de l'Esquerra i les "feministes autònomes" que es manifestaven en contra de la subordinació a l'Esquerra perquè eren els homes altrament que es veien beneficiats. Totes elles però amb el mateix objectiu d'allunyar-se del feminisme liberal i del sistema que els lligava a la dominació dels homes (Duarte Cruz, J.M i García Horta, J.B., 2016), (Alicia H. Puleo, 1993).

Les radicals continuaven parlant d'opressió, però aquest cop es van centrar en la que rebien dia a dia, i no solament en àmbits normatius-legislatius, tot caracteritzant-se amb el lema "**el personal és polític**". Volien actuar des de l'arrel, tal i com va dir Shulamith Firestone, la qual va donar-li el nom a aquest tipus de feminisme i va parlar de l'opressió pel que fa a la vida privada i sobretot en les relacions sexuals tal com mostra en el seu llibre "La dialèctica del sexe"(1970) , una obra fonamental juntament amb la de "Política sexual" de Kate Millet publicada l'any anterior (1969). Les dues porten a analitzar el patriarcat, el gènere i la castedat sexual. I gràcies a aquestes reflexions es van organitzar grups d'auto coneixença on les dones explicaven les seves experiències i podien trobar una solució de transformació comuna, ja que, per a elles, les jerarquies no existien i no es veien una per sobre de l'altra, la sororitat era la clau principal per poder actuar. A més a més, van crear espais de defensa personal, centres per a dones maltractades, guarderies i una nova ginecologia (Samara de las Heras, 2009),(Nuria Varela, 2008), (Joanne Boucher, 2003).

El feminisme radical es va expandir de Estats Units a arreu del món, d'aquesta manera es va començar a parlar de feminismes, ja que les realitats i necessitats de cada indret són diferents i així va néixer diferents tipus de feminismes.

I.II.III. Feminismes de la diferència i de la igualtat

El feminisme radical va obrir una gran porta cap als feminismes. Però també va suposar un debat entre les feministes de la igualtat i les de la diferència, el que va separar-les en dos corrents principals que als llargs dels anys han sigut el centre de les crítiques feministes (Ana de Miguel, 2011).

Els **feminismes de la igualtat** s'originen durant la il·lustració, amb teories com la de les socialistes, marxistes, anarquistes i part de les radicals. On l'objectiu és aconseguir la igualtat d'oportunitats i drets entre homes i dones, ja que són éssers humans i han de ser tractats com a tal, sense diferències.

Tal com explica Pilar Sánchez (2010), aquesta lluita per la igualtat esdevé a causa de la inferioritat i l'exclusió de les dones vers als homes els quals són la classe dominant i dels conceptes masculinitat i feminitat els quals són rols de gènere construïts per la societat, cosa que s'ha d'acabar perquè la meitat de la humanitat en surt perjudicada.

Les feministes de la igualtat es caracteritzen per tindre molta bibliografia teòrica, són iniciadores de campanyes i tenen suport acadèmic i d'investigació. Feien lleis i normatives per aconseguir una millora de vida, ho van fer possible a través de petites emancipacions econòmiques, professionals, domèstiques i polítiques. Però el model és l'home. I aquests han utilitzat la diferència entre ambdós per mantenir-les sotmeses.

Feminismes de la diferència, els feminismes de la diferència diuen que les dones tenen una cultura diferent de la dels homes, que han de confiar entre elles i han de crear un sistema nou on les dones tinguin autoritat (Pilar Sánchez, 2010; Samara de las Heras, 2009). Hi ha diferents corrents, el feminisme de la diferència americà o **Feminisme cultural** que s'allunya dels feminismes autoritaris i alhora fomenta la condemna de l'heterosexualitat, on el lesbianisme era l'única manera d'alliberar-se del sistema patriarcal dominant. El **Feminisme de la diferència francès** i el **Feminisme de la diferència italià**, a Europa aquests feminismes es creen a partir del postestructuralisme.

Les feministes de la diferència compten amb grans teòriques, encara que no tantes com les de la igualtat. Elles treballen en espais petits per fer visible les dones, on prioritzen l'educació i el respecte mutu. El seu plantejament s'enfoca a crear una cultura femenina per fer una política diferent de la de la societat patriarcal. I el que volen deixar clar és que la diferència no significa desigualtat, i que lo contrari a la igualtat no és la diferència, sinó la desigualtat. És a dir, la igualtat entre les mateixes dones i no la igualtat amb els homes perquè això seria acceptar el model masculí (Nuria Varela, 2008). També se centren molt en l'àmbit artístic, ja que volen mostrar que el que fan les dones també pot ser valuós i així aconseguir el seu objectiu.

Tal com ho explica Victòria Sedón (2000), per acabar d'aclarir-ho, el feminisme de la diferència:

1. No s'oposa al de la igualtat perquè no són oposats.
2. L'objectiu és la transformació del món des del canvi de la vida de les dones.
3. La diferència sexual respecte als homes, no constitueix un essencialisme que les fa idèntiques, sinó diverses.
4. El propòsit no consisteix a ser igual respecte els homes, sinó en qüestionar el codi secret.
5. Els canvis estructurals i legislatius poden ser un punt de partida.
6. Crear un ordre simbòlic significa introduir la variable de la diferència sexual en tots els àmbits de la vida, del pensament i de la política. La variable no és el gènere, que és un sexe colonitzat, sinó la diferència.
7. La complicitat i la solidaritat entre les dones constitueix el bagatge polític més poderós.
8. La lluita pel poder comença amb l'auto significació, l'autoritat femenina i l'apoderament.
9. L'objectiu del poder no consisteix a aconseguir carregós per a les dones, sinó en adquirir una representació substantiva i no abstracta.
10. El pensament de la diferència és una ètica fundada en valors que les dones hauran de definir-la.
11. El pensament de la diferència substitueix la lògica binària per la lògica analògica.
12. El feminisme de la diferència no és una meta, sinó un camí provisional. No és un dogma sinó una troballa. No és una doctrina sectària, sinó una experiència al fil de la vida.

A Europa els feminismes de la diferència van sorgir a França i a Itàlia. A França va ser Luce Irigaray una filòsofa psicoanalista belga junt amb Annie Leclerc y Hélène Cixous. Les quals donaven importància al saber i a l'escriptura femenina. Malauradament, tot i la intenció, era un feminisme destinat a filòsofes a causa dels tipus de textos (Aránzazu H. Piñeiro, 2010).

El corrent que va sorgir a Itàlia també va ser de rellevància, ja que era un país amb activitat feminista. Carla Lonzi criticava la societat patriarcal on ho va fer públic a través de la seva obra *Escupamos sobre Hegel*, la qual va prendre força reconeixement. Gràcies a això es van fundar la Llibreria de dones de Milà i La Biblioteca de Dones de Parma amb l'objectiu de compartir i conèixer els seus pensaments. Mantenen que la llei de l'home mai és neutral i afirmen que per a la dona no hi ha llibertat ni pensament sense que aquest sigui des de la diferència sexual. Ambdues però, tenen en comú alliberar la dona del 'segon pla'.

I.II.IV. Feminisme institucional

Com Nuria Varela (2008) ens explica, sorgeix en el període d'entreguerres i es diferencia dels anteriors feminismes pel seu desenvolupament, ja que té intensions d'endinsar-se al sistema. A Espanya es va crear l'Institut de la Dona en 1983, i a escala mundial es van fer diferents Conferències a través d'ONU, tot i que algunes no van tindre èxit, ja que al final es van utilitzar per a fer altres polítiques. Si més no, l'any 1985 a Nairobi, es va fer una conferència mundial on van acudir 17.000 dones aproximadament, de diferents països. Això va ser un gran pas, però la que va tenir gran rellevància va ser la de l'any 1995 a Pekin, on es va proclamar, que totes les dones havien d'aconseguir els seus drets. Els que es van citar van ser els següents:

- Controlar el seu procés reproductiu
- Controlar la seva pròpia sexualitat
- Considerar delictes la mutilació genital i els maltractes tant en espais públics com privats.
- Tenir dret a l'educació i a crèdits bancaris

Amb el feminisme institucional es va reconèixer, per fi, que els drets de les dones són drets humans.

I.II.V. Ciberfeminisme

Ve influenciat pel feminisme de la tercera onada amb Donna Haraway i el seu manifest *Cyborg* (1985). El concepte *Cyborg* ho defineix com a criatura híbrida que té part d'organisme, humans o d'altres amb sistemes d'informació i capacitat de treballs,

de desig i de reproducció. I també una part de màquina com aparells amb dissenys de text o sistemes autònoms de comunicació. I ens diu que el ciberfeminisme està relacionat amb el terme cyborg, que defèn la figura d'iguals asexuals, sense diferenciar entre homes i dones, i que és una corrent de pensament feminista centrada en el ciberespai, internet i noves tecnologies (Instituto Aragonés de la Mujer, 2016)

Es caracteritza principalment per la creació, la informació alternativa i l'activisme social. Amb l'objectiu d'utilitzar la tecnologia per la lluita feminista, ja que el ciberespai és essencial en aquesta lluita.

A Espanya es va instal·lar a mitjans dels 90. Actualment Internet és un element tecnològicament essencial en les nostres vides, i pel que fa als feminismes:

- Permet elaborar informació pròpia
- Permet distribuir informació immediata i abundant
- Permet debatre
- Es connecta mundialment
- Es pot accedir a diferent informació que no s'aconsegueix als comerços
- Es creen campanyes a diferents nivells

(Almudena García, 2007. Sonia Reverter, 2013)

I.II.VI. Ecofeminisme

L'ecofeminisme apareix a Europa a finals dels setanta i principis dels vuitanta i esdevé de diferents moviments socials, com els feminismes ecològics i altres d'espiritualitat femenina. Però primera en utilitzar aquest terme va ser Françoise d'Eaubonne (Maria Tardón, 2011).

Hi ha diferents corrents d'aquest tipus de feminismes però podríem parlar sobretot de dos corrents notaries:

- **L'ecofeminisme cultural:** centrat en les diferències biològiques entre home i dones i establís un vincle idealista entre la natura i la dona.
- **L'ecofeminisme social:** que relaciona l'opressió de les dones amb el deteriorament de la natura i enfoca com a verdader culpable al patriarcat.

(Diana Paola Triana, 2015)

Aquest tipus de feminisme té gran representació en les dones del sud. Ja que en aquests països les dones majoritàriament són les que s'ocupen de la cadena alimentària en el 50 i 80 per cent. El problema és que les propietats de les dones són notablement escasses, per no dir nul·les. A més a més, en molts casos, no tenen accés a l'educació, a la cultura o a crèdits (Amaranta Herrero, 2017). Així doncs, les ecofeministes denuncien que la pobresa apunta notablement a les dones.

Les pioneres són Rechale Carson, Vandana Shiva amb el moviment Chipko en contra de la desforestació, Wangari Mathai integrant del Green Belt Moviment que impulsa la plantació d'arbres per millorar les condicions de la població. Es caracteritzen per estudiar sobre dioxines, contaminació i noves tècniques agroquímiques i activistes (Nuria Varela, 2008).

També Alicia Puleo que tot i ser Argentina està molt arrelada a **Espanya**. Autora del llibre "*Ecofemensimo para otro mundo posible*", Alicia Puleo (2011) ens explica que l'ecofeminisme és fonamental per enfrontar-nos a la dominació de les dones en la societat patriarcal, i a la dominació de la natura, lligada al paradigma patriarcal d'home amo i guerrer. Així doncs, si veiem el deteriorament de la natura amb perspectiva de gènere, podem obtenir una millor qualitat de vida, ja que són dos tipus d'opressió.

Cal dir que els ecofeminismes són fonamentals al segle XXI tant per a temes feministes com mediambientals.

I.II.VII. Feminismes post-estructuralistes

El post-estructuralisme⁵ es centra en el llenguatge. Explicat a grans trets, apareix a partir de l'estructuralisme el qual és sistemàtic, ordenat i segueix un mètode més aviat científic. Tot i que el post-estructuralisme es centra en la construcció d'una forma més flexible, segueix molts conceptes de l'estructuralisme per continuar amb la construcció de coneixement, però allunyant-se de les estructures i posant èmfasi en el llenguatge (Anthony Giddens, 1990).

⁵ El post-estructuralisme seguidor de Foucault, veu com les interpretacions del coneixement estan imposades pel poder i l'objectiu principal és trobar el nexa entre ambdós (Eugenia Urra, 2007). Foucault precisament ens diu que els discursos en si no són veritaders o falsos, sinó que cada societat té la seva pròpia veritat, els seus discursos, mecanismes i procediments per decidir que és veritat i que aquesta es sustenta en el poder (L. Armando Duran, 2014).

Les teòriques dels feminismes post-estructuralistes, han estat formades dins del post-estructuralisme, i és a partir d'aquest marc conceptual, que en alguns casos fan seu i en altres el desafien des d'una vessant feminista, que elaboren una teoria pròpia.

Aquesta teoria gira entorn la construcció social de la subjectivitat, tal com afirma Doering (1992, pp. 26-27):

“Hay una subjetividad formada por el género que está basado en lo social, político e histórico; el poder genera y se sirve del conocimiento, y el conocimiento refuerza y apoya las relaciones de poder existentes; el conocimiento se desarrolla en un contexto histórico, político y social; el poder es siempre ejercido en relación a su resistencia; el cambio es posible, porque el balance entre poder y resistencia no es fijo; y finalmente, el conocimiento es capaz de errar y de cambiar.”

Eugenia Urrea (2007) ens explica la teoria feminista post-estructuralista no creu en un únic coneixement sinó que aquest es pot desenvolupar. Per tant, les dones són resistència i generadores de coneixement, dos elements clau per al canvi. També aporta que hi ha tres nivells d'opressió que no deixen avançar i es relacionen amb el coneixement i el poder:

- **El sexisme** on els privilegis dels homes fan inferiors les dones. Se les ignora i/o exclou d'alguns aspectes socials.
- **El coneixement patriarcal** on s'oprimeix les dones d'una forma sistemàtica i es redueix o oculta totes les aportacions culturals de les dones. Els sabers i la cultura resten reduïts a un objecte de coneixement sexista.
- **El fal·locentrisme** atribuït a allò masculí de manera abstracta. I encara que es configura en ambdós sexes, la representació continua sent la masculinitat, per tant les dones estan construïdes dins d'un model masculí, i la cultura és fal·locèntrica.

Aquesta teoria pren gran importància perquè no hi ha una objectivitat o una subjectivitat i no s'atura en dicotomies com masculí/femení, home/dona. Això fa que amb aquest tipus de feminisme els cossos siguin compresos a través dels discursos que aquests estan constituïts i no per les construccions socials de sexe i gènere (Laura Zambrini, 2014).

Una de les més influents en el feminisme post-estructuralista va Julia Kristeva, entre d'altres com Biddy Martin i Chandra Talpade de Mohanty. Les quals veuen el discurs social com el dominant de la individualitat. Però tot i les seves reflexions no van poder formular una política feminista adient per dur a la pràctica la seva teoria. (Butler, 1997; Córdoba García, 2003; Laura Zambrini i Paula Iadevito, 2009).

Una de les aportacions més importants dins els feminismes post-estructuralistes, la fa la filòsofa Judith Butler quan va donar a conèixer la teoria performativa de la identitat. Judith Butler explica que la construcció de la mateixa identitat i gènere no són naturals, ni biològiques, ni universals, ni a-històriques, sinó que són relatives al context sociocultural. Argumenta que el concepte de identitat de la tradició cultural occidental, és de l'època de la il·lustració i aquesta és la que construeix un sistema de pensament heterosexista. Per això Butler insisteix tant en la de-construcció del llenguatge per reconstruir culturalment altres formes d'identitat. Ella ho proposa a través de la performativitat, ja que el gènere i la sexualitat, segons ella, s'exposen a través del cos (Laura Zambrini i Paula Iadevito, 2009).

I.II.VIII. Teories *queer*

Defensen que la identitat i el gènere no estan constituïts de forma natural sinó que són el resultat de construccions socials i culturals, tal com es pensa en el post-estructuralisme, ja que el prenen com a referència. Parteix de les experiències del col·lectiu LGTBI, on una persona *queer* era denominada com “rara” i es veia com a quelcom negatiu, la teoria *queer* capgira el seu significat inicial i l'empra com a referència de la seva teoria.

Les persones *queer* no es senten identificades amb la sexualitat heterosexual normalitzada. Judith Butler, amb les seves reflexions sobre la performativa del sexe i del gènere, obre les portes a altres tipus de gèneres, sexes i sexualitats (David Córdoba, 2002).

Tot això fa que la teoria *queer* desafii altres teories feministes que tenen una visió heterosexual del sexe i que situen les dones com a únic subjecte de la lluita feminista.

Luisa Posada ens ho explica:

“Para Butler está claro que la categoría «mujer», que el feminismo ha venido utilizando, remite a una identidad que es meramente construida y que además ha sido excluyente de otras identidades. Por eso afirma que tal categoría ha de ser cuestionada, pues se trata no de una mera expresión descriptiva –como pretende–, sino de una categoría excluyente y, por tanto, represiva que se quiere hacer pasar por natural; y, con ello, se trata también de problematizar esta categoría como sujeto político del feminismo. En su mayoría, la teoría feminista ha asumido que existe cierta identidad, entendida mediante la categoría de las mujeres, que no sólo introduce los intereses y los objetivos feministas dentro del discurso, sino que se convierte en el sujeto para el cual se procura la representación política” (Posada Kubissa, M. L., 2014 pp.150).

A Espanya apareixen activistes *queer* als anys noranta, influïts per la Crisi de la SIDA, on es catalogava aquesta malaltia com a marca d'exclusió social. Tot això va fer mobilitzar-se i sortir al carrer en especial les persones homosexuals i transsexuals. Dos de les associacions més representatives són la LSD (Lesbianas Sin Duda) i la LRG (La Radical Gai), les quals van formar part d'aquestes mobilitzacions (Gracia Trujillo, 2005).

La política *queer* treu importància a la diferència sexual i es centra més en la multiplicitat dels cossos, ha estat conceptualitzada com a multiplicitat sexual, atenint-nos a la gran diversitat d'identitats existents (Beatriz Preciado, 2003).

Gracia Trujillo(2005) fa dos aportacions per poder entendre millor les teories *queer* espanyoles:

“Los grupos queer españoles van a cuestionar las representaciones, los espacios y los discursos normativos sobre las minorías sexuales, haciendo hincapié en la necesidad política de nombrarse, “contarse” y representarse a ellos y a ellas mismas. Frente a la imagen normalizadora, integradora, pulcra, asexuada, homogeneizadora de la diversidad sexual que el movimiento de gays y lesbianas en busca de la integración social y la obtención de derechos, los grupos queer sacan a la palestra la multiplicidad de prácticas y cuerpos que reclaman su espacio y cuestionan la heterosexualidad como norma obligatoria y régimen político” (Trujillo, 2005 pp.33-34).

“Ser queer supone, a fin de cuentas, estar en fuga constante del ser nombrados, identificados, controlados por el sistema” (Trujillo, 2005 pp.32).

El lligam de les teories *queer* amb els feminismes esà en què l’opressió esdevé del mateix indret i cal englobar a tothom que es senti oprimat per trencar amb els cis heteropatriarcat. Per fer-ho cal remodelar la base teòrica d’alguns feminismes per poder englobar a tots els col·lectius, és a dir no parlar únicament de l’opressió de les dones sinó de l’opressió sexual, de gènere, corporal, racial i econòmica (Beatriz Preciado, 2003).

I.II.IX. La interseccionalitat

També la interseccionalitat és un terme molt similar i lligat als feminismes, ja que qüestiona totes les desigualtats socials i les diferents realitats que aquestes comporten.

Laura Zambrini (2014, pp.49-50) ens ajuda a entendre millor aquest terme a través d’aportacions de diferents autors:

“El concepto de interseccionalidad cuyo fin es comprender la convergencia de las distintas formas de discriminación padecidas por las mujeres ligadas al sexismo, clasismo y racismo (Crenshaw, 1994). En el ámbito teórico, la perspectiva de la interseccionalidad de los géneros nos invita a entre cruzar distintas categorías de análisis que posibiliten la comprensión de los complejos mecanismos que intervienen en la cuestión de los géneros. La interseccionalidad propone un análisis relacional entre las clases sociales, las etnias/razas, las sexualidades, los géneros, entre otros aspectos (Tapalde Mohanty, 1988; Crenshaw, 1994). Si bien, esta categoría surgió de las mujeres afroamericanas para pensar su propio contexto, dando lugar al surgimiento de la corriente conocida como black feminism (Davis, 1981), a su vez, esta perspectiva ha posibilitado establecer las relaciones adecuadas para entender las formas de desigualdades sociales que operan con dispositivos afines, como el sexismo, el clasismo o el racismo, que intervienen de manera combinada en la distribución del poder en los contextos locales” (Viveros, 2002 y 2006).

El que es vol transmetre és que no és el mateix ser una dona blanca de classe mitjana que una dona negra de classe mitjana, ni una dona negra advocada que una dona negra

pobra.... Perquè les desigualtats vénen de diferents àmbits, per tant l'opressió és existent, i encara, malauradament, inevitable.

I.II.X. Els estudis de masculinitats

Davant la realitat d'una gran diversitat d'identitats i de molts anys d'estudis feministes, sorgeixen els estudis de masculinitats per tal de *deconstruir* la masculinitat hegemònica i homogènia que conforma el patriarcat. A més a més, des d'una visió feminista es vol ficar èmfasi en la construcció normativa-social de la masculinitat hegemònica, per tal d'arribar a l'equitat real dels gèneres.

Així doncs, es parla d'una masculinitat hegemònica quan les conductes fan referència a la pròpia masculinitat tradicional, alhora violenta i de dominació de gènere. I sobretot quan aquestes conductes estan ven allunyades de l'homosexualitat. Per què un "home vertader" no plora, és fort i cuida de les dones (Nelson Minelli, 2002).

A més a més, des d'un punt de vista general, el contacte que tenen els homes amb els feminismes és d'una forma llunyana, sense connectar-hi i en moltes ocasions les aportacions que fan per prevenir les violències de gènere es resumeixen en prohibicions cap a la dona camuflades en formes de prevenció. I un dels problemes és precisament que molts homes encara tenen una mirada masculina tradicional. També n'hi ha d'altres que es veuen oprimits pel patriarcat, ja que han de complir amb el rol d'home, en aquest cas euro-occidental (Nelson Minelli, 2002).

Així doncs, s'ha de replantejar la masculinitat. Jokin Azpiazu(2017), sociòleg i investigador, entre d'altres, explica que no s'han de crear noves masculinitats sinó deconstruir i reconstruir els models existents perquè no caiguin en la forma de dominació que els caracteritza.

I.III. Un repàs per la història feminista espanyola

El feminisme a Espanya ha hagut d'enfrontar-se a un enrariment notable tot just quan semblava que les esclotxes es començaven a obrir pel que fa a la lluita feminista.

Per parlar de feminisme espanyol cal mencionar:

- La Revolució Francesa i alhora Merin Wonston Craft la qual escriu una obra on parla de l'emancipació tant econòmica com de pensament.
- El socialisme, que apareix a causa de canvis en la societat, tant en maneres de pensar com d'actuar, també apareix la industrialització i els avenços en educació, i l'establiment de societat classista on un és reconegut per les seves capacitats i no per la família que es pertany.

Amb aquest arriba també un gran canvi, la democràcia la qual es té dret al vot. Tot i això les dones hi continuen excloses.

Amb tots aquests canvis socials, les dones comencen a preguntar-se perquè tot i poder accedir al món laboral no tenen independència econòmica i continuen amb desigualtat de condicions. Així a poc a poc les dones van canviant la idea que tenen d'elles mateixes i es veuran prou capaces de formar-se, educar se i guanyar la seva pròpia subsistència. Aquestes idees van ser recolzades per alguns sectors liberals progressistes el qual va ser un punt d'inflexió pel sorgiment del moviment feminista.

El món anglosaxó s'estava industrialitzant i familiaritzant d'idees cada cop més liberals i Europa seguia el mateix camí però el principal problema era que Espanya al s. XIX s'enfrontaven conservadors i liberals on els primers eren habitualment els vencedors.

- **Emília Pardo Bazan** va ser important, ja que va saber anar al nucli del problema que es reflectia a les dones d'aquella època i era que no es consideraven persones autònomes sinó que sempre eren en relació amb els homes. I s'educava a les nenes amb la submissió d'altres persones.

Ella és capaç de veure que la situació de les dones és un factor de progrés fonamental en la resta d'Europa però Espanya segueix el seu propi camí que a causa del conflicte polític sofreix un endarreriment notable, i les primeres a ser-ne perjudicades tornen a ser les dones.

- **Concepción Arenal**, mitjans XIX va ser la primera feminista espanyola, filla de pare militar, per tant es cria en un ambient amb ideals liberals. Arenal reflexiona sobre el paper de la dona quan se n'adona que les dones s'ocupen

de tot quan els homes se'n van a la guerra i com és la vida d'ells i quan s'ha de vestir d'home per arribar a graduar-se. Això ens mostra que posa gran èmfasi en l'educació.

En quant es queda viuda amb dos fills comença a endinsar-se amb la societat pels drets per la dona. Però tot i això el seu pensament encara està molt arrelat al catolicisme.

Ambdues diuen que les dones han d'actuar en l'espai públic i per tant transmetre els nostres pensaments de forma pública per crear moviments i endinsar-nos en el feminisme.

- El **sufragisme** arriba a Espanya a principis del s. XX, perquè es focalitzava d'una forma diferent, ja que per les espanyoles el vot no era el principalment important a causa de la manca democràtica i no era l'eina adequada per canviar la forma de govern. La burgesia no era progressista, per tant no es defensa el principi d'igualtat de tots els éssers humans, ni hi ha una educació favorable sobretot destinada a les dones, on aquesta únicament "preparava" per a ser mares sotmeses i passives. A tot això se li sumava la gran influència de l'església, que encara que hi havia alguns personatges públics que creien en els drets de la dona tot i que no estrictament polítics, aquesta els negava.

Així doncs el feminisme a Espanya sempre estava més encarat en el món de l'educació que en el polític. Al primer terç del segle XX les dones es comencen a incorporar a la universitat. La intel·lectualitat a la qual podien accedir els permetia contacte amb l'espai públic. Les dones que prenen representació i alhora fonamentals pel feminisme del segle són varies com per exemple Maria Martínez Sierra, Margarita Nelcle, Clara Campoamor, etc.

ILE Francisco Giner de Los Rios era laic, per tant va apostar per la coeducació. All 1910 es va aprovar la llei que no obligava a anar amb un tutor legal masculí per poder accedir a l'ensenyança secundària o superior. A partir d'aquí uns anys després alguns van tindre la possibilitat d'educar-se fora d'Espanya tant homes com dones, l'objectiu era una educació integral i l'intercanvi i aprenentatge de pensaments i coneixements.

Amb el fi de la Segona Guerra Mundial apareix la dona moderna que es caracteritza per ser dona treballadora, emancipada, amb formació i conscient que la llei Espanyola la discrimina. Ara les feministes de l'època comencen a reclamar el seu dret al vot. I amb la influència d'altres polítiques Europees la JAE promulgarà les idees krausistes a través de l'educació i la focalització de la dona elitista, encara que separada de la resta, com a model per una nova societat.

- **Maria de Maeztu** una líder essencial per l'Associació femenina liceu club, on els pilars són dones i 1926 on s'agrupen principalment dones, però també hi entren homes com a iguals.
- **La República** creix el nombre de dones que assisteixen a la Universitat. I gràcies al pla de reformes de diferents tipus, sembla que està de part amb la continuació de la lluita feminista Espanyola (alguns dels polítics, no tots) de manera que a les dones se les comença a permetre una participació política que es projecta amb un feminisme de la igualtat, ja que es comencen a aprovar lleis amb reconeixement del vot, del matrimoni civil, del divorci, de la pàtria protestat i l'eliminació del delictes d'adulteri.

Però malgrat que als notaris canvis que a Espanya s'estaven donant en quant a diferents temes, tot queda frenat amb l'entrada del franquisme. La història queda frenada un cop més i això suposa un altre endarreriment vers a altres països europeus.

- El **franquisme** no va deixar avançar l'educació i amb això inclosos els estudiants que havien assistit en intercanvis, i intel·lectuals de tota mena, són exiliats. El feminisme desapareix completament, dictat pel franquisme com a satànic, el qual diu que la submissió de la dona és obra de Déu i per aquesta raó, malauradament, torna a estar sota el domini de l'home.

Les influències principals de la 3a onada feminista com Simone de Beauvoir, Betty Friedan arriben a Espanya amb retard per culpa del franquisme al país amb manca d'intel·lectualitat. I no és just fins després de la mort de Francisco Franco, el 1975 que es manifesta l'alliberació de la dona de forma encara clandestina, gràcies a les teòriques americanes i europees de l'època, que a poc a poc tornaran a donar veu a la seva lluita.

En 1982 **Emília Pérez Vera**, és la primera a ser rectora de la universitat espanyola, el seu triomf va causar rebombori tant pel lloc que havia aconseguit ocupar pel fet de ser dona i el nom que aquest rebia (rectora i no rector). A partir d'aquí es comença a reflexionar que el llenguatge és un reflex de la societat amb normes regides pels homes.

Amb això i totes les influències dels referents, es parla de les definicions de sexe i gènere, mostrant així una crítica al patriarcat i culpant aquest de les precarietats que les dones han estat patint únicament per ser dones. I el feminisme pren veu evolucionant en diferents àmbits i conseqüentment derivant-se, mostrant fins i tot contraposicions entre alguns d'ells com per exemple el feminisme de la igualtat i el de la diferència, essent el primer fruit de la il·lustració provenen d'un esbós ortodox i acadèmic i el segon centrant-se sobretot en la diferència sexual. Però tot i les diferències aquestes sembla que deixen de ser importants entorns dels noranta quan la societat feminista se n'adona que realment importa és coincidir en els seus objectius, els quals són la política, els drets, les llibertats i les oportunitats que condicionen completament les vides de les dones.

Cada cop més la moralitat va canviant de forma global i s'observen progressos institucionals que cataloguen, per fi el feminisme com a internacional. Però molts canvis eren els que s'havien de presenciar i encara la lluita continua ara.

- El 2007, tardanament, s'aprova la igualtat com a condició essencial de Democràcia, això marca un punt d'inflexió sobretot en la institucionalització dels moviments feministes.
- El 2012 hi ha una reforma de la Llei de l'avortament per part del Partit Popular. La qual cosa, va fer reflexionar sobre el nostre sistema polític que amb aquesta reforma tornava al 1985.

Actualment altres problemes són les indústries estètiques, potser sí que últimament el jovent es consciència una mica més però queda molta feina per fer. I el que no hi ha manera que desaparegui és la violència de gènere, que per molt que s'intenti treballar i investigar no es troben solucions perquè no enes eduquen des d'aquesta perspectiva.

II. L'àlbum il·lustrat

Les imatges actualment estan tenint un gran pes en la societat, si ens parem a pensar, tot està immers en imatges. Això ha portat que tingui tant valor l'àlbum il·lustrat.

Àlbum que segons Cecília Diaz (2006, pp. 7-8) es defineix com un objecte amb una presentació precisa i un contingut molt variat que normalment està realitzat amb imatges, fotografies, pintures, postals, entre d'altres. A conseqüència doncs, un àlbum il·lustrat és aquell en el qual la il·lustració és el principal i predominant on, de vegades, el text pot ésser exempt o ocupar un menor espai en relació amb la imatge.

Tal com diu Lobato, M. J. (2007, pp. 3) moltes vegades aquest concepte es confon amb el tradicional llibre il·lustrat on les imatges apareixen com a complement del text.

Un àlbum il·lustrat segons Ruiz Campos (en Hoster i Gómez, 2013) ha de presentar caràcter literari, sigui líric o bé narratiu, fins i tot encara que aquest a vegades, solament utilitzi imatges. També citen a Duran (2007) el qual ens explica que l'àlbum il·lustrat es considera pròpiament un gènere literari de la literatura infantil-juvenil, que pren els seus inicis entre els anys seixanta i setanta. Però tot i formar part de la literatura per als menuts també està dirigida pels adults.

I afegeixen que es caracteritza per ser:

“Un producto estético, artístico y, a menudo, didáctico: narra historias o nos transmite emociones, pero también constituye un material ideal para formar lectores competentes, capaces de enfrentarse a obras complejas. Acercarnos a niños y jóvenes con este nuevo material es un reto porque, si bien la educación literaria ha privilegiado durante mucho tiempo el texto escrito, hay que aceptar que la lectura de la imagen cobra cada vez más relevancia a medida que su presencia en la vida cotidiana aumenta; y las características del álbum ilustrado lo convierten en un recurso idóneo tanto para la iniciación a la competencia literaria como para el afianzamiento de la habilidad lectora en los jóvenes”
(Hoster y Lobato, 2007, 119-134).

Aquest gènere literari doncs, és molt enriquidor perquè ens permet tractar una multitud de temes que tendeixen a allunyar-se de la fantasia per mostrar la realitat d'una forma, podria dir, més subtil però focalitzada en el tema a tractar. Per aquesta raó sovint se'l denomina com a polifonia visual (Ma José Lobato, 2007).

II.I. La lectura de l'àlbum

Cecília Díaz (2006) explica que en la lectura de l'àlbum il·lustrat hi ha diferents elements a tenir en compte:

- El text: és com el fil conductor però és o acostuma a ser curt.
- La imatge: la qual pot adherir diferents característiques com ser artística, gràfica o pictòrica, tenir caràcter literari i la recepció que utilitza el lector.
- La relació entre text i imatge.
- L'editorial.

La imatge

Pel que fa a la imatge i en la relació que aquesta té amb el text, podem assenyalar que:

En l'àlbum té una seqüència que dona forma a la narració i s'anomena il·lustració, d'aquí àlbum il·lustrat. Cecília Díaz (2006, pp.26) afirma que *“la il·lustració en l'àlbum, així com el cinema o la televisió, és un art multimodal, en el que s'integren la dimensió espacial de la composició i la dimensió temporal del ritme narratiu.”*

- la **imatge crea el món ficcional** perquè a través d'aquestes es percep l'ambient, es visualitzen els personatges, l'escenari... Dona tonalitat a allò que es narra i crea els climes adients. Així doncs, tingui o no text un àlbum, les imatges transmeten coherència al món ficcional.
- **Les imatges narren** la història juntament amb el text escrit. Per fer-ho utilitzen diferents discursos, ja que poden representar accions i també poden mostrar processos verbals i mentals a través de diferents recursos com per exemple la bafarada. Però també: “alleugera la descodificació del llenguatge o d'altra banda, permet complicar la narració complint les expectatives del lector, acostumat a escoltar o veure narracions més complexes de les que pot llegir” (Cecília Díaz, 2006, pp.28).

La relació entre text i imatge (Interpretació):

Aquesta interpretació és diferent de la que tradicionalment s'està acostumat, ja que s'ha de tenir en compte tots els elements que conformen tant la imatge com el text, per arribar a una comprensió total, així com la relació que entre ambdós existeix (Colomer, 2002). Hi ha diferents categories per realitzar la interpretació, tal com Maria Nikolajeva i Carol Scott (2001) proposen:

- Interacció simètrica: la història es narra a través del text i la imatge.
- Interacció d'ampliació: quan el text diu més que la imatge o quan la imatge diu més que el text.
- Interacció complementaria: quan l'ampliació és força significativa i per tant, complexa.
- Contrapunt: quan el text com la imatge donen el seu punt de vista en una mateixa història.
- Contradictòria: quan els missatges visuals i textuals són oposats.

(En Hoster B. i Gómez. A, 2013, pp.2)

II.II. Intenció educativa de l'àlbum il·lustrat

Aquest gènere literari té un gran reconeixement en l'àmbit educatiu.

Segons Lucia Santibañez (2015), un aspecte molt important de l'àlbum il·lustrat és que és un element socialitzador, ja que està immers en un temps determinat d'una realitat determinada que evoluciona amb els lectors. A més a més, treballen temes diferents, promouen una educació en valors i la interculturalitat. A banda de la socialització també té una intenció formativa, la qual proporciona un imaginari col·lectiu i dona a conèixer els principals models literaris (Tejerina 2008).

També és útil per educar la intel·ligència emocional, plantejar hipòtesis, resoldre problemes i/o trobar-ne solucions i iniciar-se a una formació artística. Tot això gràcies a estils com el surrealisme, hiperrealisme, expressionisme i diferents tècniques, conformant així una alfabetització visual (Lucia Santibañez, 2015).

Ulises Wesnell, 2003 (citada per Ester Fernández 2010, pp.66) anomena els beneficis educatius de l'àlbum il·lustrat amb els següents punts:

1. Reconèixer objectes, persones i animals representats a través de signes visuals.
2. Reconèixer i identificar situacions, sensacions i emocions representades amb els signes visuals, involucrant-se amb allò que es narra.
3. Nutrir el pròpi arxiu d'imatges mentals i així potenciar la imaginació creativa.
4. Desenvolupar, a part de processos cognitius, simbòlics, afectius i imaginatius, processos d'argumentació i de socialització.
5. Fixar l'atenció en detalls, formes i colors.
6. Propiciar que amb tot això els porti a interessar-se per les diferents formes de representació i d'expressió artística afavorint en un futur que puguin apreciar diferents obres.

Així doncs, l'àlbum il·lustrat és un recurs amb força potencial per esdevenir un recurs competent per la transversalitat educativa que conté.

II.III. Els àlbums il·lustrats feministes

Com anteriorment he explicat l'àlbum il·lustrat és un recurs literari infantil-juvenil enriquidor, ja que imatge i text desenvolupen la seva intenció comunicativa en sinergia.

Tal com Maria Nikolojeva (2006:1) explica, citada per Laura Sáez (2020:193):

“The unique character of picturebooks as an art form is based on the combination of two levels of communication, the visual and the verbal [...] The tension between these two functions creates unlimited possibilities for interaction between word and image in a picturebook.”

Tenint present que actualment les imatges tenen un pes important, ja que apareixen des de les primeres edats. La il·lustració doncs, és la imatge de l'àlbum il·lustrat i aquesta tal com diu Ventura (2011) citada per Herrero (2015) no hi és per fer bonic sinó que és una eina fonamental per entendre i aproximar-nos al món i també, en

aquest cas, al text. Però també és cert que no és suficient veure les imatges sinó que cal comprendre-les tal com Idoia Herrero (2015 pp.11) cita:

“Uno debe saber leerlos y no pasar apresuradamente las páginas. Hay que tener calma, pero también los álbumes nos la dan. Por esto y por muchas otras razones, acercarse a un álbum es facilitar una reeducación de la vista, para muchos, el más importante de los sentidos.”

També afegeix que l'àlbum il·lustrat és ideal, ja que:

“Educa de manera muy sutil porque está lleno de significados y de pretensiones que ofrecen las imágenes y el texto. Algunos de ellos muestran estereotipos que irán creando las identidades de niños y niñas desde su más tierna infancia porque, como señala Aguilar (2007) a través de las palabras y también de las ilustraciones de la Literatura Infantil y Juvenil (LIJ) se producen procesos de identificación de los niños y niñas con los personajes protagonistas y antagonistas.”

Així doncs el missatge que es vol transmetre arriba a l'emissor a través de dos canals, el qual permet que els mateixos infants s'involucrin i identifiquin en la història, des d'una visió crítica respecte ells mateixos. Si aquí hi sumem que la temàtica de l'àlbum sigui feminista es permetrà educar l'infant des d'aquesta perspectiva, la qual és necessària per allunyar-nos de la reproducció de rols estereotipats que fomenten la violència i desigualtats de gènere i aproximar-nos a la diversitat d'identitats i la igualtat.

Dacord amb Irene Martínez (2016:131) quan explica la importància d'educar en feminisme:

“Una educación como práctica de libertad y feminista es una educación que no reproduce los mecanismos que relegan a las niñas y a las mujeres a los espacios privados, al trabajo infantil doméstico, a los matrimonios y embarazos no deseados, a las tradiciones culturales dañinas y machistas, a los trabajos informales infravalorados, al abandono de las escuelas o a la dificultad de acceder a puestos de liderazgo. En este sentido, el feminismo se convierte en una poderosa opción de cambio al buscar, defender y proponer la construcción de relaciones de género basadas en la equidad y generar alternativas de acción ante los mecanismos de reproducción de desigualdades.”

2. Part pràctica

Aquesta part pràctica compta principalment d'un recull dels àlbums il·lustrats infantils-juvenils feministes a partir dels set anys publicats a Espanya. Gràcies a aquesta investigació he fet dos subapartats: una classificació basant-me amb els coneixements teòrics del Marc Conceptual i l'anàlisi en profunditat de tres àlbums il·lustrats.

A partir d'això he pogut extreure'n les conclusions del treball.

I. Àlbums il·lustrats infantils i juvenils:

Així doncs, he fet un quadre amb els àlbums seleccionats on hi he afegit la fitxa tècnica i la sinopsi de cadascun d'ells.

Cal mencionar, que algun dels llibres seleccionats (marcats amb *) no són per definició àlbums il·lustrats, sinó llibres il·lustrats, però els he afegit perquè el contingut tant textual com il·lustrat és significatiu i ambdós estan interconnectats així també com alguns llibres gràfics/còmics (marcats amb +).

TÍTOL	AUTOR/A	IL·LUSTRADOR/A	SINOPSI
<i>*Cuentos Clásicos Feministas</i> (castellà) Ciudad Real: Arzalia 2018	Ángela Vallvery Arévalo	Javier Pérez Prada	En aquest recull de contes tradicionals l'autora guarda l'essència de la fantasia d'aquests tot canviant els rols dels diferents personatges femenins.
<i>*Cuentos de buenas noches para niñas</i>	Elena Favilli & Francesca	Diferents il·lustradore	El llibre reuneix 100 històries de dones

<i>rebeldes 2</i> (castellà) Barcelona:Destino 2018	Cavallo	s	extraordinàries de tot el món.
<i>*El futuro es femenino</i> (castellà) Barcelona:Nube de tinta 2018	Sara Cano	Diferents il·lustradores	És un llibre on s'uneixen diferents persones per empoderar la figura de la dona. On expliquen diferents situacions on les nenes i les dones ens enfrontem dia a dia i com actuar al respecte, enfrontant-ho amb valentia.
<i>*Ellas hicieron historia</i> (castellà) Madrid: Grupo Anaya 2011	Maria Rivera	Cecilia Varela	Parla d'un grup de dones que en èpoques en les quals gairebé no tenien drets van fer història.
<i>*Feminismo ilustrado</i> (castellà) Barcelona:Montena 2017	Maria Murnau & Helen Sotillo	Maria Murnau & Helen Sotillo	Aquest llibre explica fins on arriba realment el patriarcat amb exemples del dia a dia, aclareix conceptes de la lluita feminista, desmunta falsos arguments en contra i invita a detectar masclismes de tota mena i a prevenir-los. Tot això amb humor, vinyetes i a través d'il·lustracions per a veure si queda clar el perquè hauríem de ser totes (les persones)

			feministes
<i>*Frida Khalo: Una biografia</i> (traduït al castellà) Barcelona:Lumen 2017	Maria Hesse	Maria Hesse	En aquest llibre s'explica la biografia de Frida Khalo acompanyada d'il·lustracions les quals porten hores i hores de dedicació.
<i>*Pioneras</i> (castellà) Madrid: Grupo Anaya 2019	Espido Freire	Helena Pérez	Parla de la vida de vint dones que van ser pioneres en allò que més sabien fer.
<i>¡Imparables!Femenismos i LGTB</i> (castellà) Barcelona:Norma 2018	Pandora Mirabilia	Mar Guixé	Un àlbum que informa, sensibilitza i dona visibilitat a la lluita feminista i al moviment LGTB+.
<i>¿Hay algo más aburrido que ser una princesa rosa?</i> (castellà) Barcelona:Thule Ediciones 2010	Raquel Díaz	Raquel Díaz	Carlota era una princesa rosa que precisament no ho volia ser. I es preguntava per què no hi havia princeses que buscaven aventures, salvessin el príncep del llop, cacesin dracs, etc.
<i>¿Qué me cuentas, caperucita?</i> (castellà)	Jose Carlos Andrés González	Éric Puybaret	La caputxeta està farta de fer les coses com han de ser perquè és tradició. Així

València: Algar 2019			doncs decideix canviar la capa roja per una de molts colors.
+ <i>Lola Vendetta. Más vale lola que mal acompañada</i> (castellà) Barcelona: Lumen 2017	Raquel Riba	Raquel Riba	És una divertida novel·la gràfica on la protagonista no suporta les injustícies. I s'enfronta a tot allò que li molesta de la vida començant pels homes que no la respecten, escolten o diverteixen. A través de l'humor i la reflexió es centra en la importància de l'acceptació i l'amor propi.
+<i>Lola Vendetta y los hombres</i> (castellà) Barcelona:Lumen 2019	Raquel Riba	Raquel Riba	La protagonista Lola se n'adona que els homes també han hagut de sentir-se malament durant molts anys i comença a indagar. A través de l'humor i la reflexió, aquest cop es centra en les noves masculinitats.
<i>Ada magnífica, científica</i> (traduït al castellà) Barcelona:BEASCOA 2018	Andrea Beaty	David Roberts	Ada és una nena que pensa molt i tota l'estona s'està preguntant. En un moment donat els seus pares se'n cansen i l'envien al racó de pensar. Tant pensar la farà canviar d'opinió? Un àlbum per recordar que al

			llarg de la història hi ha hagut moltes dones científiques, les quals han pensat molt.
<i>Ahora me llamo Luisa</i> (traduït al castellà) València: Algar 2017	Jessica Walton	Dougal MacPherson	Martín i el seu osset Luis juguen junts cada dia. Però un dia, l'osset està trist i Martín li pregunta què li passa. Aquest li diu que sempre s'ha sentit una nena i que es vol dir Luisa.
<i>Barbi y Milo</i> (traduït al castellà) Madrid: Niño 2017	Kari Tinnen	Mari Kanstad	El protagonista és un nen que sap molt bé el que vol, però va en contra dels judicis del seu entorn i el seu pare. En aquesta història es creuen el temor a ser diferent i l'acceptació fent una crítica als estereotips de gènere.
<i>Cadavercita roja</i> (castellà) València: Algar 2014	Luis Murillo	Emiliano López	Aquest àlbum reinventa el famós conte de la Caputxeta amb humor i alhora obscura. On la padrina no té por de cap llop ni de ningú.
<i>Cenicienta: la verdadera, verdadera historia contada por ella</i> (castellà)	Raquel Díaz	Raquel Díaz	Un àlbum de la història de la Ventafocs, però també del seu pare, la seva mare, les seves germanastres, la seva madrastra, els seus prínceps,

Barcelona: BEASCOA 2016			amics, mascotes, desitjos, il·lusions, pors... Explicat per ella mateixa amb tendresa i sense embuts.
Col·lecció <i>Pequeña y GRANDE</i> (en castellà i català) Barcelona:Alba Editorial 2014-2020	Maria Isabel Sanchez	Diferents il·lustradors /es	És una col·lecció de vuit contes. Aquest recull parla de qui eren i què van fer algunes de les dones més importants de l'Època Contemporànea, com: Coco Chanel, Frida Khalo, Audrey Hepburn, Agatha Cristie, Amelia Earhart, Marie Curie, Ella Fitzgerald i Dian Foseey.
Col·lecció: <i>Mujeres</i> (castellà) (s/especificar):Ilustropos (segell editorial de la pròpia autora) 2015-2019	Isabel Ruiz	Isabel Ruiz	En cada àlbum de la col·lecció parla de diferents dones reals, les quals haurien de ser part dels nostres referents.
<i>Cuando las niñas vuelan alto</i> (castellà) Barcelona: BEASCOA 2017	Raquel Díaz	Raquel Diaz	Les protagonistes són tres amigues que tenen grans somnis però una banda farà el possible per a impedir-ho. Tot i això saben que els faran realitat. Aquestes nenes són tres però podrien ser deu, cent, una o totes les

			del planeta.
<i>Diez niñas que se hicieron grandes</i> (castellà) Madrid: Bruño 2018	Aida Cosentino	Pedro Perles	Aquest llibre brinda un homenatge a deu dones, que van ser nenes però que es van fer grans i van influir en les següents generacions.
<i>Féminin, féminin</i> (castellà) Sevilla: Avenauta 2019	Josefina Schargorodsky	Josefina Schargorodsky	L'autora vol rendir homenatge a totes les dones que van formar part de la "nova onada francesa". Una generació d'actrius, directores i guionistes.
<i>Grandes mujeres que cambiaron el mundo</i> (castellà) Madrid: Grupo Anaya 2018	Kate Pankhurst Adolfo Muñoz (traductor)	Kate Pankhurst	És un recull de la biografia de tretze dones que sense pensar-ho van esdevenir rellevants, ja que van fer coses extraordinàries.
<i>Igualtierra</i> (traduït al castellà) Barcelona: Reservoir Books 2019	Joanna Olech	Edgar Bak	Igualtierra és on viuen els ossos blaus i roses, un món on tots són iguals. Amb aquesta història es vol donar a conèixer al lector les trampes de les desigualtats i quan /com aquestes estan camuflades sota el nom d'igualtat.
<i>La Cenicienta que no</i>	Nunila	Myriam	És una història que s'allunya

<i>queria comer perdices</i> (castellà) Barcelona: Planeta 2009	López	Cameros	moltíssim de la versió original. Aquí Ventafocs és vegetariana, rebel, no vol utilitzar sabates de vidre ni de taló, es nega a cuinar perdus per al príncep i està disposada a descobrir viure sola. Tot des de l’humor i també la reflexió per la crida a la igualtat.
<i>La fantàstica llegenda de la Jordina</i> (català) Madrid:Ediciones Oblicuas 2015	Joana Bruna	Joana Bruna	T’imagines que Sant Jordi fos en realitat una noia, la Jordina, que anés en patinet en comptes d’anar a cavall i que el malvat drac fos un lletgíssim extraterrestre?!! Doncs això és el que et trobaràs en aquesta magnífica aventura!
<i>La princesa vestida con una bolsa de papel</i> (traduït al castellà) Barcelona:Iberlibro 2017	Robert Munsch	Michael Martchenko	En aquesta història és la princesa que salva el príncep del drac a través de l’astúcia. Un canvi de rols pel que fa a lo tradicional.
<i>Las bodas reales</i> (castellà)	Ana Rossetti	Jorge Artajo	Sorgeix de l’anunciament de compromís del príncep Felip

Barcelona: Bellaterra 2005			i Leticia Ortiz, plebea i divorciada. Vist que no hi va haver oposició de l'església ni l'aristocràcia, semblava que les ments havien evolucionat. Però tot i això el matrimoni entre homosexuals estava prohibit. Així doncs, l'argument d'aquesta història gira entorn d'això.
<i>Las princesas que cambian cuentos</i> (castellà) Madrid: La Locomotora 2019	Juana Torrijos	Daniel Estandia	En aquest àlbum les protagonistes estan fertes que sempre siguin els altres que expliquin els seus contes. I per això aquest cop seran elles qui explicaran la seva pròpia història.
<i>Maiku descubre la Luna Roja, Manual para conocer los dones de tu ciclo</i> (traduït al castellà) (s/especificar): Kepler 2018	Arianna Ruffinengo & Miranda Gray (col·laboradora)	Arianna Ruffinengo & Miranda Gray (col·laboradora)	Amb aquest llibre es fa un recorregut per les quatre fases del cicle menstrual. I apropa a les dones de totes les edats els aspectes biològics i espirituals del món femení.
<i>Mentiras para ser una mujer de verdad</i> (castellà)	Rocio Salazar	Rocio Salazar	L'autora amb aquest llibre vol desemmascarar tot allò que les dones hem cregut de nosaltres mateixes perquè

Barcelona:Lunwerng 2016			hem estat condicionades socialment. Amb la finalitat de que no ens hem d'identificar amb un únic model de dona i de trencar els estereotips. Tot explicat també a través d'il·lustracions.
<i>Mujercitas</i> (castellà) Barcelona:RBA Molino 2020	May Alcott	Lorena Azpiri	La història està protagonitzada per quatre germanes les quals volen demostrar que es poden cuidar soles. Tot i això de vegades tindran dificultats. Però quan coneguin als seus veïns se'ls obra un munt de possibilitats.
<i>Niñas que imaginaron lo imposible (y lo consiguieron)</i> (castellà) València: Algar 2019	Tony Amago	Nuria Rodríguez	Recull la història de quasi vint dones de tot el món, que van passar a la història per atrevir-se a somiar i aconseguir-ho.
<i>Oliver Button es una nena</i> (traduït al castellà) Pontevedra:Kalandraka 2020	Tomie dePaola	Tomie dePaola	A l'Oliver li deien nena. A ell no li agradava les coses que suposadament havien de fer els nens, així doncs ell té gustos diferents. Al seu pare li agradaria que

			fos com els altres. I a l'escola el marginen, se'n burlen i l'intimidien.
<i>Pequeños grandes gestos contra la discriminación</i> (castellà) Barcelona:Alba Editorial 2015	Francisco Llorca	María Eugénia Ábalos	Aquest llibre reflecteix la història de persones que es van rebel·lar contra la discriminació, lluitant per la justícia i la llibertat. I que, inesperadament la seva valentia va traduir-se en diferents canvis.
<i>Princesa 2.0</i> (castellà) Madrid: Mueve tu lengua 2018	Irene Soler	Irene Soler	La princesa Vera no viu "molt, molt lluny", viu al mig de la ciutat a un 5è sense ascensor, té el cabell negre i porta ulleres! Una princesa 2.0 que no necessita ser rescatada, que porta capa i sabates esportives i el que vol és sortir a jugar.
<i>Princesas olvidadas o desconocidas</i> (traduït al castellà) Zaragoza: Luis Vives (EDELVIVES) 2005	Philippe Lechermeier	Rébecca Drautemer	És un llibre on es recrea un món meravellós de princeses oblidades i/o desconegudes. On s'hi mostra retrats i informació.
<i>Rula busca su lugar</i> (castellà)	Mar Pavón	Maria Girón	Rula, la protagonista, busca el seu lloc en el món, però la seva família li recorda que el

Girona: Tramuntana 2015			seu lloc està a casa fen les feines de la llar i cuidant als seus germans. Aquest àlbum ens mostra la injusta i crua realitat on en indrets del món la dona està sotmesa pel fet de ser-ho.
<i>Princesas que cambiaron el cuento</i> (castellà) Barcelona:BEASCOA 2018	Virginia Mosquera & Lydia Sánchez	Virginia Mosquera & Lydia Sánchez	La fabulosa història de vuit princeses que van decidir canviar el conte que els havien explicat. Princeses que no van néixer sinó que se'n van fer pel camí conquerint el seu propi regne, inventant una altra forma de ser princesa.
<i>Salvaje</i> (traduït al castellà) Barcelona:Libros del zorro rojo 2014	Emily Hughes	Emily Hughes	La protagonista és una nena que viu feliçment a la natura, criada pels animals que hi viuen. Ella és sent lliure, fins que un dia un animal molt semblant a ell se li apropa...
<i>Un mundo de mujeres extraordinarias</i> (castellà) València:Algar 2018	Eva Prada	Eva Prada	Un viatge per les biografies de dones, dels cinc continents i les diferents èpoques, que han marcat la història. Per descobrir que les dones han sigut protagonistes i conèixer els seus noms.

I.I. Classificació de la temàtica principal dels llibres que apareixen en el quadre anterior, segons si:

1. Capgiren el significat dels contes tradicionals respecte al gènere
 - *Cuentos clásicos feministas*
 - *¿Hay algo más aburrido que ser una princesa rosa?*
 - *¿Qué me cuentas caperucita?*
 - *Cadavercita roja*
 - *Cenicienta: la verdadera, verdadera historia contada por ella*
 - *La Cenicienta que no quería comer perdices*
 - *La fantàstica llegenda de la Jordina*
 - *La princesa vestida con una bolsa de papel*
 - *Las princesas que cambian cuentos*
 - *Princesas que cambiaron el cuento*

2. Empoderen les nenes, ja sigui donant una imatge més positiva, recuperant artistes o mostrant que poden fer altres coses
 - 2.1. Donant una imatge positiva
 - *El futuro es femenino*
 - *Mujercitas*
 - *Niñas que imaginaron lo imposible (y lo consiguieron)*
 - *Salvaje*
 - 2.2. Recuperant referents i/o artistes
 - *Cuentos de buenas noches para niñas rebeldes 2*
 - *Ellas hicieron historia*
 - *Frida Khalo: una biografía*
 - *Pioneras*
 - *Col·lecció Pequeña & GRANDE*
 - *Mujeres*
 - *Diez niñas que se hicieron grandes*
 - *Grandes mujeres que cambiaron el mundo*

- *Un mundo de mujeres extraordinarias*

2.3. Mostrant que poden fer altres coses

- *Ada magnífica, científica*
- *Cuando las niñas vuelan alto*
- *Féminin, féminin*
- *Princesas olvidadas o desconocidas*

3. Enfoquen la temàtica LGTBI

- *¡Imparables! Feminismo i LGTB*
- *Ahora me llamo Luisa*
- *Barbi y Milo*
- *Oliver Button es una nena*

4. Parlen sobre les noves masculinitats

- *Lola Vendetta y los hombres*

5. Valoren la diferència de les dones, allò que és femení

- *Maiku descubre la Luna Roja. Manual para conocer los dones de tu ciclo*
- *Mentiras para ser una mujer de verdad*

6. Contemplen altres diferències, com la raça, la cultura, la diversitat funcional i/o cognitiva, etc...

- *Rula busca su lugar*

7. Promouen la lluita per la igualtat i els drets

- *Feminismo ilustrado*
- *Lola Vendetta. Más vale lola que mal acompañada*
- *Igualtierra*
- *Pequeños grandes gestos contra la discriminación*

I.II. Anàlisi dels llibres escollits:

He escollit aquests tres contes a analitzar sobretot perquè són d'anys diferents i d'aquesta manera poder adonar-me'n si la forma de pensar, a grans trets, a canviat segons l'època. En segon lloc perquè volia que fossin de temàtiques diverses i així poder trobar diferents aspectes crítics i/o aportacions.

I.II.I. *La princesa vestida con una bolsa de papel*

Nom: *La princesa vestida con una bolsa de papel*

Autor/a: Robert Munsch

Il·lustrador/a: Michael Martchenko

Editorial: Annick Press

Any d'edició: 1980

Any d'edició actual: 1991

Breu descripció:

Parla d'Elizabeth, una princesa bonica i rica que s'estava a punt de casar amb el príncep i viurien juntament al castell.

Però el drac incendia el castell i rapta al príncep deixant únicament sense flames una bossa. La princesa se la va posar i va anar a rescatar al seu estimat.

En quant va trobar on eren va fer tot lo possible per fer cansar el drac, fins que ho va aconseguir i aquest es va adormir. Aleshores l'Elizabeth va buscar al príncep i el va salvar. Ell en quant la va veure li va dir: mira't, estàs bruta, fas pudor de fum, estàs despentinada i mal vestida. Torna quan vagis com una princesa de veritat.

Ella li va respondre que ell sí que anava pentinat i ven vestit com un autèntic príncep i que era un autèntic inútil.

Finalment no es van casar.

Anàlisi:

Pel que fa al text el tipus de lletra és lineal al llarg de la història igual que el color, que tampoc varia. L'extensió de la història és més aviat breu.

El contingut és fàcil d'entendre, ja que és molt clar i senzill i això fa que la comprensió de la història sigui intel·ligible de primeres.

Les il·lustracions són dibuixos força detallats, aparentment fets a mà i pintats de diferents colors. El traç no varia en la narració i semblen il·lustracions més aviat “tradicional, no tan modernes”.

El pes de la imatge permet visualitzar allò que s'està narrant i es reflecteix l'acció i les emocions dels personatges.

Què poden aprendre els infants amb aquest conte:

Els infants amb aquest conte poden endinsar-se ràpidament a la història, ja que és breu, senzilla i alhora aparenta la típica història de la princesa i el príncep. Partint d'aquesta convencionalitat l'infant pot seguir el fil conductor i veure que aquest cop no és el príncep que salva la princesa sinó a la inversa. Aquest gir en la “típica història” permet ser conscient en els canvis de rols. A més a més, el final no deixa indiferent perquè després que la princesa rescati al príncep no es casen ni viuen feliços, perquè ell vol una “princesa de veritat” i ella veu com és ell. Això permet que el lector vegi que les dones són valentes i que els homes que busquen una aparença o un físic, ser o anar guapa, en una dona, no és senyal d'amor, ni molt menys que aquell que diu estimar-te li tregui importància a la valentia i a l'astúcia de la princesa.

Així doncs, crec que aquest conte representa la valentia, la intel·ligència i l'amor propi. Enfocant que els homes no són superiors a les dones, ni t'han de dir com has d'anar, ni molt menys infravalorar-te, com en aquest cas, el príncep o ha fet amb la princesa.

Aspectes crítics a assenyalar:

Des del meu punt de vista i tenint en compte que l'any de publicació també influeix (1980), penso que el missatge que es vol transmetre és correcte però la forma en què

es fa continua tenint més pes la figura masculina que la femenina. Sobretot al final, on la figura femenina (la princesa) en aquesta història no té els suficients arguments per deixar-li clar que en pensa d'ell (del príncep) i respon solament amb un insult. Això dóna a debatre que si volem transmetre un paper on la dona és i es sent poderosa, el discurs que l'acompanya també ho ha de ser i perquè el lector ho pugui sentir.

I.II.II. Las bodas reales

Nom: *Las bodas reales*

Autor/a: Ana Rossetti

Il·lustrador/a: Jorge Artajo

Editorial: BELLATERRA

Any d'edició: 2005

Any d'edició actual: 2005

Breu descripció:

Parla del Príncep "Casadero", el qual a l'arribar a la majoria d'edat ha de contraure matrimoni així ho ordenava La Veu de l'Experiència. Així doncs ell i la Princesa Desconeguda van començar a trobar-se fins al moment del casament. Però aquell dia el Príncep va veure que a les noces hi faltava la meitat de la població, estava preocupat igual que Desconeguda, ja que s'havien de casar perquè ho ordenaven i resulta que la gent no acudia. Ells no ho entenien, però La Veu de l'Experiència va començar a ficar excuses del perquè la gent no hi era.

Finalment, tot i l'esforç de La Veu de l'Experiència perquè es casessin i tot anés "perfecte" com ha de ser en una boda reial, la princesa Desconeguda va dir que es volia casar amb la germana del Príncep, la qual va assentir.

Anàlisi:

Pel que fa al text, és senzill, la lletra i el color (negre, momentàniament el blanc) es manté al llarg de la història encara que en algun moment apareixen onomatopeies i la lletra es mostra més gran. Aquest acostuma a estar al marge de les imatges, no les envaeix.

El contingut textual és fàcil d'entendre, encara que apareix alguna paraula més complicada per als infants segons l'edat.

Amb aquest podem observar que la història parla del príncep que ha de fer allò que li està impostat tal com diu la veu de l'experiència que representa allò que sempre s'ha fet al llarg de la història, sense importar que el príncep i la noia no es coneguin, el maridatge és símbol d'alegria per la família i la població perquè és considerat "normal". Es mostra la incomoditat dels dos personatges a l'haver de fer per obligació allò que no senten i com la pressió social de l'hetero patriarcat els està sotmetent. Però que finalment venç l'amor real i no reial i deixa les portes obertes a la diferència sexual i la identitat de gènere.

Pel que fa a les il·lustracions hi predominen el blanc i el negre, encara que en algun moment s'utilitzen altres colors com el vermell, el blau, el verd, el groc, el taronja i el lila. Semblen imatges més aviat abstractes, amb un toc d'humor però també de frustració o ira i això es veu reflectit tant en els personatges com en el propi dibuix. També hi ha algun punt de subtileza però predomina aquesta còlera de la qual parlava de forma potser descarada.

Així doncs, les imatges mostren i reflecteixen l'expressió i l'ànim dels personatges. D'aquesta manera es pot saber com s'estan sentint a mesura que s'explica el que va succeint durant la història.

Cal destacar les il·lustracions en què els personatges apareixen nus per fer visible la naturalitat dels cossos i les il·lustracions també de la portada i la contraportada on apareixen a la primera dues dones i a l'altra dos homes ambdues parelles casant-se. I també els colors de la bandera de l'orgull LGTBI a través de l'arc de Sant Martí.

Què poden aprendre els infants amb aquest conte:

Els infants amb aquest conte seran conscients de què totes les parelles són diferents i que no importa si són dos homes, dues dones o un home i una dona. D'aquesta manera també donar visibilitat al col·lectiu LGTBI i normalitzar-lo. A més a més a també aprendre a ser conscients de la seva identitat i expressar-la lliurement sense tabús.

Aspectes crítics a assenyalar:

Tot i saber el motiu d'aquest conte la meva crítica es centra que les persones homosexuals s'han d'amagar, que no són lliures d'expressar des d'un bon principi allò que pensen i/o senten sinó que s'han de sentir pressionats per estereotips. La meva crítica doncs, la faig per reivindicar la llibertat de poder decidir sense tabús i sense sentir-se diferent per ser diferent d'allò "normatiu" que molts cops és sinònim d'opressiu.

I.II.III. La cenicienta que no queria comer perdices

Nom: *La cenicienta que no queria comer perdices*

Autor/a: Nunila López Salamero

Il·lustrador/a: Myriam Cameros Sierra

Editorial: Editorial Planeta

Any d'edició: 2009

Any d'edició actual: fora de colecció

Breu descripció:

Aquest conte parla de Ventafocs, però descrita de forma més aviat contemporània. Continua anant a la festa i a arran d'això s'ha de casar amb el príncep perquè fa un gran esforç perquè li entri la sabata de taló.

Al príncep li agradava amb bogeria menjar perdius, al contrari que a Ventafocs, la qual era vegetariana. A més a més ella havia d'anar sempre amb sabates de taló.

Tot això la feia sentir malalta, deprimida i perduda. I quan va decidir explicar-ho al seu entorn la resposta era que no se n'adonava de l'afortunada que era de ser l'esposa d'un príncep i que no es queixés tant.

Afligida i decebuda, va deixar d'explicar-ho i es va quedar altrament sola amb el seu "meravellós estimat".

Però un dia es va veure a si mateixa, i se'n va adonar que si no es salvava ella soleta, ningú ho faria. Consegüentment va aparèixer la fada que era basta es van abraçar. Ventafocs va plorar i plorar fins a des-ofegar-se, es va sentir tan bé que sabia que amb la fada al seu costat tot aniria bé.

Així doncs, va deixar allò que no la feia feliç: el príncep, les perdius i les sabates de taló. Després es va apuntar a dansa lliure i es va ajuntar amb altra gent que es sentia oprimida i que necessitava alliberar-se, com: Blancaneu, Bella Dorment, Rateta Presumida, Caputxeta Vermella, Pinotxo i l'Home de llauna.

Tots ells van iniciar-se en els negocis que desitjaven i s'ajudaven mútuament.

Ventafocs va obrir un restaurant/cabaret- vegetarià on s'hi menjava i ballava.

Per finalitzar, es citen els noms d'alguns dels personatges que han aparegut al llarg de la història explicant que estan fent a "l'actualitat".

Anàlisi:

Pel que fa al text, s'utilitza diferent tipus de lletra, així com de mida, per donar més o menys importància a allò que s'està explicant.

La història s'explica des d'una visió sarcàstica i amb humor, el qual s'empra per fer "crítica" d'allò imposat per la societat patriarcal, fent-ne burla però sense deixar que se li prengui importància, sinó al contrari, ja que el lector fàcilment pot interpretar-ho.

Pel que fa al contingut del text es dóna molta importància a l'emancipació i l'apoderament de la dona. En aquest cas qui s'encarrega principalment de donar indirectament el missatge és la protagonista, on aquesta primer és abduïda pel que són els cànons i els estereotips femenins que promou la societat patriarcal però que a poc a poc, se n'adona i vol trencar amb tot allò que "l'ofega" i veu que no és la única.

Les il·lustracions són més aviat senzilles, és a dir no es centren en detalls minuciosos, pel que fa a la imatge, el ventall de colors que s'utilitza és variat i el traç dels dibuixos sembla estar fet a llapis digital. Aquests no són dibuixos bells ni perfectes amb el sentit literal de la paraula.

Tot i la senzillesa de les il·lustracions aquestes són tant o més poderoses que el text, ja que transmeten contínuament allò que es vol comunicar. A vegades, fins i tot el traç

se'n veu partícip, ja que quan la protagonista es sent atabalada, desubicada, encoratjada, aquest està format per diferents línies fins a poder dir que són com gargots. I quan Ventafocs està més calmada el traç també ho reflecteix.

També cal destacar la força que tenen les il·lustracions en quant a la transmissió d'emocions on clarament podem veure els estats d'ànim dels personatges que van apareixent.

El text ocupa una petita part pel que fa a la imatge, però ambdós a parer meu, es relacionen a sistole i diàstole.

Què poden aprendre els infants amb aquest conte?

Crec que aquest conte és molt enriquidor i té un gran comunicat, ja que els infants poden aprendre que els homes han de tenir poder sobre les dones, i que aquestes es poden valdre per si mateixes i fer tot allò que es proposen. Igual que els homes i que aquests també poden sentir-se tristos i dèbils.

Que les dones no ens hem de ficar guapes per als homes, ni per ningú, sinó per a nosaltres i que si no volem doncs no passa res perquè per sobre de tot sempre ha de prevaldre allò que es vol i es sent. I que envoltada de persones que t'estimen tal i com ets tot és possible.

Així doncs crec que aquest conte ensenya als infants a estimar-se a un mateix i no deixar que res ni ningú et canviï pel simple fet d'encaixar, a respectar als altres a estimar la diferència i l'amistat i a veure la igualtat i la seva lluita necessària.

Aspectes crítics a assenyalar:

És cert que aquest llibre té molts punts a favor, però des del punt de vista crític penso que es mitifica el gran poder de les dones, i compte no dic que no en tinguem sinó que les dones no tot ho hem de fer soles, que en podem fer moltes de coses però que ens ajudin també està bé, a més a més tenint en compte que hi ha molts altres aspectes a tindre en compte a l'hora de fer coses o emprendre un negoci.

Un altre aspecte a criticar que hi trobo és l'odi que es sembla mostrar cap a l'home que forma part d'una relació heterosexual.

CONCLUSIONS

En primer lloc, aquest treball m'ha servit per conèixer millor, la teoria i la història dels feminismes i com aquests s'anaven situant en diferents indrets del món, en especial a Espanya. I com s'han desenvolupat els feminismes fins avui en dia, i transformant a mesura que la societat també ho ha anat fent. I sobretot la importància dels feminismes i estudis de gènere en una societat diversa i que vol promoure la igualtat i l'equitat.

Per aquest motiu i com a futura docent que sóc penso que l'educació és un element força important, o més ben dit, clau com a generador de canvis socials i de valors.

Així doncs, aquesta necessitat de conscienciar i de promoure discursos feministes des de les primeres etapes ha fet que m'endinsés en els àlbums il·lustrats feministes. Ja que és una bona manera d'introduir-los des de la infància, perquè les il·lustracions i les imatges, són un element clau per comprendre el món que ens envolta. Per tant, és important que en aquestes es vegin reflectits discursos que eduquen des de l'acceptació, el respecte i la diversitat. Fomentant la coeducació i allunyant-se dels estereotips i així evitar conductes inapropiades.

D'aquesta manera, per poder comprovar si aquest gènere literari és un bon recurs quant a feminismes vaig cerca àlbums il·lustrats feministes. Dels quaranta llibres que hi ha al quadre de la recerca d'àlbums, trenta- un són àlbums il·lustrats i nou, llibres gràfics/còmics.

Gràcies a la classificació de tots aquests llibres puc dir que la majoria es centren a empoderar les nenes sobretot a través d'artistes i referents que han fet història, penso que és molt necessari que es coneguin referents femenins, perquè els infants, en especial les nenes, vegin que lluitant, també poden arribar tan lluny com s'imaginin. La resta empoderen les nenes creant una imatge positiva o bé l'empoderen assabentant-la que també poden fer altres coses. En aquests aspectes he notat una mancança perquè penso que haurien d'haver-hi més àlbums potenciant-ho.

En segon lloc estan els que capgiren el significat de gènere dels contes tradicionals, lo positiu d'això és que l'infant està dins una història de fantasia, entretinguda on hi ha

personatges que ja coneixen però aquest cop tenen rols diferents, crec que d'aquesta manera es pot conscienciar millor, ja que poden comparar-los amb els llibres tradicionals i fer-ne una crítica.

En tercer lloc els àlbums que promouen una temàtica LGTBI i els que promouen la lluita per la llibertat, la igualtat i els drets. Penso que és molt important conscienciar als infants de tot allò que ens oprimeix per així canviar formes d'actuar i/o pensar. De la mateixa manera quant a sexe i gènere, ja que és necessari que des de petits s'assabentin que són construccions socials per així acceptar positivament la diferència per poder normalitzar-la i evitar possibles discriminacions.

En quart lloc, solament hi ha dos que valorin la diferència d'allò que és femení. Penso que és important també però sempre que això no comporti problemes pel que fa a sexe i gènere, tret d'alguns aspectes únics com són el cicle menstrual i l'embaràs.

I en cinquè i últim lloc solament hi ha un llibre que parla de les noves masculinitats, i és novel·la gràfica, i un àlbum il·lustrat que parli d'altres diferències. Amb aquests resultats la meua crítica és que falten llibres d'aquestes temàtiques, ja que les noves masculinitats juguen un paper molt important si realment es vol lluitar per la igualtat, ja que no solament són a les dones a les qui els hi incumbeix, sinó a tota la societat. Per això mateix, crec que en els llibres, i en aquest cas en els àlbums s'han de veure reflectides totes les persones del món, així doncs falten, temàtiques que englobin altres diferències que, d'igual manera que les de gènere i sexualitat, s'empren per oprimir i per excloure (persones racialitzades, diferències de classe, etc.).

Els anàlisis m'han permès aprofundir en els respectius llibres i veure més els detalls, sobretot aquells aspectes que porten a aprendre i saber fer una crítica.

Per finalitzar, i concloure aquest treball vull donar a conèixer els àlbums il·lustrats feministes com a un recurs per replantejar totes aquestes "temàtiques", reflexionar i començar a canviar aquest sistema tandesigual i discriminatori.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Azpiazu, J.(2017) Masculinidades y feminismos. *Virus editorial*. ISBN: 978-84-92559-78-7 Disponible en: <https://www.viruseditorial.net/paginas/pdf.php?pdf=masculinidades-y-feminismo.pdf>
- Boucher, J., & Olivares, C. (2007) Betty Friedan y el pasado radical del feminismo liberal. *Debate Feminista*, 35. DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.22201/cieg.2594066xe.2007.35.1338>. Disponible en: http://www.debatefeminista.pueg.unam.mx/wp-content/uploads/2016/03/articulos/035_17.pdf
- De las Heras, S. Una aproximación a las teorías feministas. *Universitas. Revista de Filosofía, Derecho y Política*, nº 9, enero 2009, ISSN 1698-7950 Disponible en: https://e-archivo.uc3m.es/bitstream/handle/10016/8876/aproximacion_heras_RU_2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Doering, L. (1992). Power and knowledge in nursing: A feminist poststructuralist view. *Advances in Nursing Science*, 14(4), 24-33. Disponible en: https://scielo.conicyt.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0717-95532007000200002
- Duarte, J.M. & García, J.B.(2016) Igualdad, Equidad de Género y Feminismo, una mirada histórica a la conquista de los derechos de las mujeres. Número 18, pp.107-158, 2016, ISSN: 2011-0324. Disponible en: <http://www.scielo.org.co/pdf/recs/n18/n18a06.pdf>
- Fernández, E. (2010). El arte y la literatura infantil y juvenil a través de un modelo de álbum ilustrado. *Hekademos. Revista digital. Año III. Número 7*. ISSN: 1989-3558. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=3745675>

- García, A. Cyborgs, mujeres y debates. el ciberfeminismo como teoría crítica. *BARATARIA Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales* Número 8, pp. 13-26, 2007, ISSN: 1575-0825; e-ISSN: 2172-3184. Disponible en <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=322127618001>
- Hernández Corrochano, Elena; Fernández Rodríguez, Pura; de Miguel Álvarez, Ana; Capel Martínez, Rosa María (2012-2015). Historia crítica del Feminismo español. UNED. <https://canal.uned.es/series/5a6f6920b1111f303e8b4569>
- Hernández, A. (2010). Igualdad, diferencia: Genealogías feministas. *Feminismo/s* 15, junio 2010, pp. 75-94 Disponible en: https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/15627/1/Feminismos_15_05.pdf
- Herrero, A. Ecofeminismos: apuntes sobre la dominación gemela de mujeres y naturaleza. *Ecología Política* pp.20-27. ISSN 1130-6378 Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6292619>
- Herrero, I. (2015). Educar la mirada en género: el álbum en la formación inicial de maestras y maestros y su implementación en la escuela. *Repositori UJI*. Disponible en: http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/130754/TFG_2014_HerreroFelipI.pdf?sequence=1
- Hoster, B. y Gómez, A. (2013) Interpretación de álbumes ilustrados como recurso educativo para la competencia literaria y visual. *Red Visual*, Número 19, pp. 65-76. Disponible en: http://www.redvisual.net/pdf/19/redvisual19_06_cabo-gomez.pdf.
- Martínez, I. (2016). Construcción de una pedagogía feminista para una ciudadanía transformadora y contra-hegemónica. *Foro de Educación*, 14(20), 129-151. doi: <http://dx.doi.org/10.14516/fde.2016.014.020.008>
- Minelli, N. (2002). Masculinidad/es. Un concepto en construcción. *Nueva Antropología*, vol. XVIII, núm. 61, septiembre, 2002. Disponible en <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=15906101>

- Posada Kubissa, M. L. (2014). Teoría queer en el contexto español. Reflexiones desde el feminismo. *Daimon Revista Internacional De Filosofía*, (63), 147-158. <https://doi.org/10.6018/daimon/190041>. Disponible en: <https://revistas.um.es/daimon/article/view/190041>
- Preciado, B. (2003). “Multitudes *queer*. Notas para una política de los “anormales”. *Revista Multitudes*, nº 12, París. Disponible en: <https://revistas.unc.edu.ar/index.php/NOMBRES/article/view/2338>
- Puleo H., Alicia (1993) “Lo personal es político: el surgimiento del feminismo radical”, en Amorós, C. & De Miguel, A. (Eds.): *Teoría feminista: de la Ilustración a la Globalización*, Minerva Ediciones, Madrid, 2005, pág. 35 a 68. Disponible en: https://webfacil.tinet.cat/usuaris/ronafo/Alicia_H._Puleo_El_surgimiento_del_feminismo_radical_con_notas_20151107001436.pdf
- Reverter, S. La deriva teórica del feminismo *Revista Internacional de Filosofía, Suplemento 3*, 2010, pp.153-162 ISSN: 1130-0507 Disponible en: <http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/32736/44190.pdf?sequence=1>
- Sáez, L. (2020). Editorial patasdepeixe: breve análisis del catálogo y políticas de edición y traducción desde una perspectiva feminista. “*Transfer*” XV: 1-2, pp. 191-206. ISSN: 1886-554. Disponible en: https://scholar.google.es/scholar?hl=ca&as_sdt=0%2C5&q=EDITORIAL+PATASDEPEIXE%3A+BREVE+AN%3%81LISIS+DEL+CAT%3%81LOGO+Y++POL%3%8DTICAS+DE+EDICI%3%93N+Y+TRADUCCI%3%93N++DESDE+UNA+PERSPECTIVA+FEMINISTA.+Laura+S%3%A1ez+Fern%3%A1ndez+%28ORCID%3A+0000-0001-6&btnG=
- Sánchez, P. (2008). Prevención de la violencia contra la mujer. I.S.B.N.: 978-84-691-6835-6. Disponible en: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=519947>
- Tardón, M. Ecofeminismo. una reivindicación de la mujer y la naturaleza *Ecofeminism. A demand of women and nature. El Futuro del Pasado*, 2011.

Número 2, pp. 533-542 ISSN: 1989-9289. Disponible en:
https://www.researchgate.net/publication/277267182_Ecofeminismo_Una_reivindicacion_de_la_mujer_y_la_naturaleza

- Triana, D.P. Éticas ecofeministas: la comunidad de la vida. *Cuadernos de Filosofía Latinoamericana* Vol. 37 Número. 116. 2016, pp. 117-131 ISSN 0120-8462. Disponible en:<https://revistas.usantotomas.edu.co/index.php/cfla/article/view/2195>
- Trujillo, G. (2005). El eje del mal es heterosexual. Figuraciones, movimientos y prácticas feministas queer de Romero, C., García, S. & Bagueiras, C. *Traficantes de sueños*. ISBN: 84-96453-04-9. Disponible en: <https://www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/El%20eje%20del%20mal-TdS.pdf>
- Varela, N. & Santolaya, A. Feminismo para principiantes. Lectura fácil. *Plena inclusión. Gobierno de España*. Disponible en: <http://planetafacil.plenainclusion.org/wp-content/uploads/2019/03/Feminismo-para-principiantes.-Lectura-f%C3%A1cil.pdf>
- Verela, N., (2008). *Feminismo Para Principiantes*. 1ª ed. Barcelona: Ediciones B, S. A. Disponible en: <https://kolectivoporoto.cl/wp-content/uploads/2015/11/Varela-Nuria-Feminismo-Para-Principiantes.pdf>
- Zambrini, L. Diálogos entre el feminismo postestructuralista y la teoría de la interseccionalidad de los géneros. *Revista Punto Género*. 2014. Número 4. ISSN 0719-0417 / 43 - 54. DOI:10.5354/0719-0417.2014.36408. Disponible en: <https://revistapuntogenero.uchile.cl/index.php/RPG/article/view/36408>